

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Удодова В. І.,

кандидат економічних наук, доцент

Шаповал В. І.,

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Розглядається доцільність використання закордонного досвіду соціального підприємництва та відповідних теоретичних розробок задля концептуального забезпечення процесу впровадження соціальних підприємств в Україні та формування власної моделі соціального підприємництва.

Ключові слова: соціальне підприємництво, організаційні форми соціальних підприємств, поведінка соціальних підприємців, національні моделі соціального підприємництва, теорія соціального підприємництва.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОПЫТА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Рассматривается целесообразность использования зарубежного опыта социального предпринимательства и соответствующих теоретических разработок для концептуального обеспечения внедрения социальных предприятий в Украине и формирования национальной модели социального предпринимательства.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, организационные формы социальных предприятий, поведение социальных предпринимателей, национальные модели социального предпринимательства, теория социального предпринимательства.

THE RESEARCH OF FUNCTIONING EXPERIENCE OF NATIONAL MODELS OF SOCIAL ENTERPRISES

The article studies to expedience of using the oversea experience of social enterprise and the theoretical developments in order to provide conceptually the introductions of social enterprises in Ukraine and to form the model of social enterprise.

Key words: social enterprise, organizational forms of social enterprises, behavior of social businessmen, national models of social enterprise, theory of social enterprise.

Постановка проблеми. Значні соціальні ризики в ринкових умовах призводять до зростання значення соціальної відповідальності бізнесу. Поступовому збагаченню змісту цього явища відповідає його поширення у різних формах. Серед них соціальне підприємництво, яке може стати перспективним елементом соціальних реформ в Україні та інноваційним засобом розв'язання складних соціальних проблем. На сучасному етапі розвиток соціального підприємництва затримується відсутністю відповідного теоретичного забезпечення. Вирішенню цієї проблеми сприяє дослідження можливості використання теоретичних підходів західної економічної думки, їх порівняльний аналіз, виявлення переваг та недоліків. З'ясування поняття соціального підприємництва потребує міждисциплінарних досліджень, тому найбільш доцільним є використання соціоекономічного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для створення теорії соціального підприємництва продуктивно використовують різні концептуальні апарати. Дослідники країн з давніми економічними традиціями (Д. Льюїс, Д. Янг) плідно застосовують підприємницьку теорію, яка власне й започаткувала поняття «соціальне підприємництво» [1, с. 42]. Прихильники теорії суспільного вибору акцентують зв'язок розвитку соціального підприємництва з випадками «фіаско» ринку та державного регулювання (Е. Джеймс)

[2, с. 5]. У постсоціалістичних країнах для аналізу цієї проблеми стає затребуваною теорія соціального партнерства (Е. Рудик, Г. Задорожний). У країнах, що розвиваються, зосереджуються на зв'язку з теорією бідності [4, с. 17]. Поступово економічний аналіз теми соціальних підприємств доповнюється міждисциплінарними дослідженнями з використанням юридичних, соціологічних, психологічних підходів (Н. Мішина) [3, с. 10]. Виявлення міжнародних аспектів пов'язано з глобалізацією та соціальною роллю ТНК, а також реалізацією міжнародних проектів підтримки соціального підприємництва.

Метою статті є опрацювання теоретичних основ розуміння сутності соціального підприємництва, порівняльний аналіз теоретичних підходів та їх практичного застосування в національних моделях соціального підприємництва і можливості їх використання для формування власної моделі соціального підприємництва та розуміння місця фінансово-кредитних інститутів у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Початок створення окремої теорії соціального підприємництва пов'язаний з використанням класичної підприємницької теорії для пояснення причин існування добровільних неприбуткових підприємств. Невикористані приватними прибутковими підприємствами ресурси соціальне підприємництво спрямовує на задоволення соціальних потреб, що є ефективним для

суспільства в цілому. Соціальні підприємці здійснюють інноваційні підходи, які незвичні для стандартного розв'язання складних соціальних проблем (подолання бідності, енергозбереження, охорона довкілля, освіта, охорона здоров'я, забезпечення доступного житла та ін.). Економічна школа Стенфордського університету США, яка спеціалізується на дослідженні соціального підприємництва, вважає, що воно має такі критерії:

– розробка та впровадження механізму інноваційного вирішення проблеми, яка існує впродовж тривалого часу в суспільстві через обмежений доступ певної цільової групи до фінансових та політичних ресурсів для її вирішення;

– створення умов для одержання ресурсів цільовою групою, що забезпечує краще майбутнє не тільки соціально вразливих верств, але й суспільства в цілому.

Нові критерії раціонального використання обмежених ресурсів пояснюють критику теорії соціального підприємництва як з ліберальних позицій традиційного підприємництва, так і з точки зору лівих теорій соціалістичної спрямованості. Критика прихильниками класичного підприємництва мікрокредитування для вирішення проблем бідності акцентує на небезпечних фінансових наслідках неприбуткових підприємств, елементах примусу в групах колективної відповідальності та негативних наслідках фемінізму щодо існування родини. Ліва критика підкреслює загальну аморальність будь-якого бізнесу та надмірні відсотки по програмах мікрокредитування.

Довгостроковий інноваційний характер соціального підприємництва потребує вирішення питання фінансування, що відрізняє неприбутковий сектор від благодійництва та філантропії. Спільність певних характеристик прибуткового та неприбуткового секторів дозволяє розповсюджувати на останній рекомендації щодо перейняття певних рис інститутів приватного прибуткового сектору у вигляді стратегічного менеджменту, поточного управління, соціально-етичного маркетингу. В останні часи з'явилася низка робіт з теорії та практики підприємництва, де в якості нового напрямку виділяється інтрапренерство. Під ним розуміють розвиток духу підприємництва всередині організації, так зване внутрішнє підприємництво. Воно може бути ефективною формою підприємництва у соціальній сфері. На підприємстві створюються умови для новаторських підприємницьких ідей, виділяються ресурси для їх реалізації, активізується творчий потенціал.

Найчастіше соціальним підприємництвом вважають діяльність недержавних неприбуткових організацій (НПО), або третього сектору. Це громадський рух, який складається з окремих, взаємно не підпорядкованих, але взаємодіючих громадських організацій, які спрямовують енергію громадян на творчу діяльність і тим самим знижують соціальну напругу в суспільстві. Цей ефект має місце, коли в демократичному суспільстві, по-перше, існує «критична маса» недержавних неприбуткових організацій, здатних впливати на хід суспільних процесів, і, по-друге, переважна більшість громадських організацій не є антагоністами, тобто вони не тяжіють до взаємовиключних політичних, національних або інших полюсів.

Сфера діяльності неприбуткових організацій може охоплювати практично всі галузі життя людини — економіку, політику, науку, культуру, освіту. Розгалужена мережа молодіжних, професійних, дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних, а також елітарних організацій-клубів, аналітичних центрів або так званих «мозкових центрів» та ін. НПО створюють основу громадянського суспільства, є вирішальним стабілізуючим фактором, гарантом демократичного шляху розвитку. В Україні існує ліберальне законодавство щодо недержавних неприбуткових організацій. Вони мають право на господарську діяльність і дохід, право заснування підприємств.

Виділяють наступні принципи соціальних підприємств:

Підприємство, для якого головною метою господарської діяльності є не досягнення прибутку, а задоволення економічних і соціальних потреб громадян країни, регіону, міста, території. Підприємство не розподіляє одержаний прибуток між власниками його майна - державою, регіоном, містом, територією, громадянами і їх об'єднаннями, використовує його виключно для реалізації соціальних цілей. У деяких країнах соціальне підприємство може розподіляти одержаний ним прибуток, але в суворо обмежених розмірах.

Підприємство, яке засноване на демократичній організації, участі його працівників в управлінні підприємством. Форми такої участі можуть бути різними: участь працівників в управлінні підприємством; співуправління підприємців і робітників; робочий контроль (надання працівникам і їх органам права вето на ряд рішень працедавця без їх безпосереднього залучення в управління підприємством); самоврядування — управління підприємством його робітниками — безпосередньо з головних питань його господарської діяльності (з усіх питань, якщо йдеться про мале підприємство або про низовий структурний підрозділ середнього або крупного: робоча група, бригада та ін.) на основі принципу «одна людина — один голос» або опосередковано — через вибраних і підконтрольних їм представників — з інших питань.

Підприємство поставлене під суспільний контроль за цільовим використанням державних і інших засобів, виділених підприємству в рамках різного роду економічних і соціальних програм і заходів. Соціальне підприємство контролюється місцевими органами влади, товариствами захисту прав споживачів, екологами.

Соціальне підприємництво згідно із Законом України «Про соціальні послуги» — це комплекс заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Згідно з проектом Закону України «Про соціальні підприємства» (2012 р.) рішення про надання статусу соціального підприємства буде прийматися Міжвідомчою комісією з питань державної підтримки соціальних підприємств за такими критеріями:

1) забезпечення робочим місцем осіб, віднесених до соціально вразливих верств населення, частка зайнятості яких становить не менше половини загальної кількості працюючих на підприємстві;

2) надання соціальних послуг за умови, що більше половини отримувачів цих послуг є соціально вразливі верстви населення;

3) забезпечення робочим місцем та надання соціальних послуг особам із соціально вразливих верств населення, якщо частка зайнятості таких осіб становить не менше 30 відсотків загальної кількості працюючих на підприємстві та не менше 30 відсотків отримувачів соціальних послуг відповідно;

4) реалізація продукції підприємства особам із числа соціально вразливих за цінами собівартості продукції або нижче собівартості;

5) інвестиції у соціально значимі проекти.

Світовий досвід наголошує, що ринок не в змозі вирішувати усі економічні проблеми. Випадки «фіаско» ринку повинна компенсувати держава, але гострі суспільні проблеми, які не може вирішити держава, означають існування «фіаско» уряду. Неспроможність ринку та уряду — це чинники, що сприяють появі соціального підприємництва, яке надає можливість часткового і динамічного розв'язання на місцевому рівні соціальних проблем. Держава та великий бізнес переходять від патерналізму до соціального партнерства. Державною функцією є підтримка соціального підприємництва. Держава використовує обов'язкові заходи зі встановлення адресних соціальних показників для державних підприємств, договірні заходи для визначення соціальної спрямованості приватних підприємств, добровільні заходи на етичній основі та стимулювання соціального підприємництва (преференції соціально орієнтованим підприємствам, а не усьому малому бізнесу, цільові інвестиції).

Зарубіжні концепції соціального підприємництва відрізняються роллю держави:

1. Модель Північної Європи (Бельгії, Нідерландів, Норвегії, Швеції) характеризується активною підтримкою держави.

2. Моделі США, Канади, Японії містять регулювання на рівні підприємств, використання благодійництва.

3. Модель Центральної Європи (Австрії, Німеччини, Франції) відрізняється адресними соціальними програмами і бізнес-проектами.

4. Модель Великої Британії має відзнакою значні соціальні інвестиції. Поступово різниця між моделями зменшується.

Як показує світовий досвід, організаційно-правові форми соціального підприємства можуть бути досить різними, але найпоширенішою формою є кооперативи. Прикладом є Мандрагонські кооперативи в Іспанії. Кооперативи мають власний університет, інститути, школи, дитячі садки. Підприємства створили банк «робоча каса», який надає кооперативам кредити та входить до найкращих в Європі за якістю обслуговування.

Серед кооперативів, які відносяться до соціальних підприємств, існують виробничі, так звані соціальні кооперативи, споживчі кооперативи. Виробничий кооператив є соціальним у випадку, якщо в його засновницьких документах є запис про те, що головною метою його господарської діяльності є не прибуток, а задоволення економічних і соціальних потреб громадян і їх об'єднань. Діяльність так званого соціального кооперативу націлена виключно на задоволення соціальних потреб громадян конкретного регіону, міста, території. У постсоціалістичних країнах усі кооперативи відносяться до

категорії комерційних. У світі більшість кооперативів неприбуткові, мають право вибору комерційної або некомерційної діяльності. Некомерційні кооперативи одержують державні пільги. Так само як некомерційні державні підприємства. У Росії виділили казенні підприємства, але формально вони все одно відносяться до комерційних підприємств. З іншого боку, ряд підприємств, які по суті є комерційними, одержали статус неприбуткових, для того, щоб одержувати пільги. Є ще підприємства самопомоги громадян, колективні соціальні підприємства, муніципальні підприємства, приватні неприбуткові підприємства, крім того, значний розвиток мають соціально орієнтовані підприємства, які формально не є соціальними.

Теорія соціального підприємництва містить припущення про раціональність поведінки соціальних підприємців. Соціальних підприємців мотивує не максимізація прибутку для збільшення власного доходу, а максимізація суспільної корисності. Можна розглядати наступні варіанти поведінки соціальних підприємців:

Заснування інституту приватного прибуткового сектору, метою якого буде використання прибутку для підтримки одного чи декількох видів неприбуткової діяльності. Така мотивація типова для раціонального підприємництва у традиційному розумінні, оскільки існує власне постійне джерело фінансових ресурсів.

Соціально орієнтований підприємець засновує інститут приватного прибуткового сектору, зазначивши, що певний відсоток прибутку буде передано для підтримки неприбуткової діяльності. Так, АТ «ERSTE-банк» 60 відсотків прибутку спрямовує на соціальні цілі. Він надає пільгові кредити авторам найкращих соціальних програм у британському пілотному проекті підтримки соціального підприємництва в Україні, Хорватії, Сербії.

Створення нового інституту соціального підприємництва та пошук фінансування у вигляді грантів чи пожертв. Ліберальні критики моделі мікрофінансування лауреата Нобелівської премії, бангладеського банкіра М. Юнуса обвинувачують його Грамін-банк в одержанні гігантського потоку грантів від урядів різних країн та міжнародних фінансових установ і вважають це різновидом фінансової піраміди.

Спочатку засновується інститут соціального підприємництва, а потім для його підтримки створюють інший інститут прибуткового або неприбуткового сектору. Опорними структурами соціальних підприємств іноді є банки, але найчастіше — небанківські спеціалізовані фінансові інститути, наприклад, кредитні спілки. Підтримку можуть також надавати регіональні, місцеві, загальнодержавні об'єднання соціальних підприємств (асоціації соціальних підприємств у Франції, Італії), приватні фонди (швейцарський фонд Клауса Шваба, засновника форуму у Давосі) та ін.

У чому полягає раціональність поведінки підприємця, який засновує новий інститут соціального неприбуткового сектору, а не новий інститут прибуткового сектору? Як правило, при створенні інституту добровільного неприбуткового сектору сам підприємець надає менше ресурсів, оскільки його од-

нодумці також вкладають власні кошти. Крім того, з моменту заснування неприбуткова організація має позитивний імідж, до неї більша довіра інвесторів, споживачів, найманих працівників.

Дослідження Гарвардського університету засвідчили, що темпи зростання соціально орієнтованих компаній значно вищі, ніж у їхніх конкурентів, котрі обмежують свої цілі лише здобуттям прибутку. Доречно навести думку Д. Дж. Фритцше: «Етична, соціальна поведінка підприємця — сама по собі добрий бізнес... Така поведінка досить істотна для довгострокового успіху в бізнесі» [2, с. 7].

Фінансові інститути відіграють важливу роль у визнанні соціально орієнтованих компаній. Так, існують етичні фондові індекси, наприклад, Індекс стійкості Доу Джонса, Соціальний індекс Доміні 400, Датський соціальний індекс оцінки ефективності корпоративної соціальної відповідальності.

Висновки. Будь-який досвід соціального підприємництва, успішний в одній країні, не може бути перенесений в іншу країну без адаптації. Те, що в одній державі, з одним менталітетом, дає позитивний результат, може його не дати в інших. До будь-якого досвіду треба підійти критично і вибрати те, що нам

близько. Але соціальне підприємництво демонструє наявність динамічного сектора соціальних підприємств і його життєздатність. Соціальні підприємства підтримуються не лише населенням і інститутами цивільного суспільства, але і урядами. Досвід соціального підприємництва демонструє можливості і переваги неприбуткового сектора, причому не лише соціальні, але і економічні. Крім того, світовий досвід — орієнтир, який показує, що потрібно змінити в законодавстві, діяльності підприємств і держави.

На сучасному етапі в Україні повільно відбувається становлення інституту соціального підприємництва. Соціальне підприємництво може стати реальним механізмом розв'язання реальних проблем суспільства. Воно охоплює різні соціально вразливі верстви населення, може ставити за мету трудову терапію, соціальну реабілітацію, запровадження нових механізмів вирішення наявних соціальних проблем, але загальною рисою є соціальне новаторство. Назріла необхідність визначити місце соціального підприємництва в ринковій економіці, проблеми мотивації, освітньої підготовки соціальних підприємців, які виконують соціальну місію.

Список літератури

1. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети / З.І. Галушка. — Чернівці : Вид-во ЧНУ, 2009. — 407 с.
2. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. — 2010. — № 7. — С. 3-8.
3. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження / Н. В. Мішина. — Одеса : Друкарський дім, 2009. — 298 с.
4. Юнус М. Создавая мир без бедности: социальный бизнес и будущее капитализма / М. Юнус, А. Жали. — М. : Альпина Паблишер, 2009. — 312 с.